

PAPER DETAILS

TITLE: ABD'nin Azerbaycan Iliskilerine Etki Eden Parametreler

AUTHORS: Necati IYIKAN

PAGES: 255-267

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1724282>

ABD'nin Azerbaycan İlişkilerine Etki Eden Parametreler

The Parameters Influencing US-Azerbaijan Relations

Necati İYİKAN*

ÖZET

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin 1991'deki çöküşü, dünya güvenliğinin güvencede olduğu; iki kutup arasında sıcak çatışmaların yaşanmadığı Soğuk Savaş döneminin bitmesi anlamına geliyordu. SSCB'yi oluşturan 15 özerk cumhuriyetin 1991 yılında bağımsızlığına kavuşması Avrasya bölgesinde önce bir "güç boşluğu"na neden olmuş; ardından da "denge" unsurunu ortadan kaldırmıştır.

Güney Kafkasya bölgesinde yer alan Azerbaycan da aynı dönemde bağımsız olmuş; zengin hidrokarbon kaynaklarıyla küresel/bölgesel güçlerin dikkatini üzerine çekmiştir. Azerbaycan bir yandan baskıcı SSCB'nin ardından bağımsızlığını koruma/sürekliliğini sağlama mücadelesine girmiş, diğer yandan da bölgesel/küresel güçlerin Bakü toprakları üzerindeki çıkar çatışmalarından kendini kurtaramamış; bunu da ülkesinin yüzde yirmisinin işgali ile ağır ödemiştir/ödemektedir.

ABD'nin genel anlamda dış politikada öncelikleri: ABD dış politikasının temel hedeflerinden biri ağırlıklı olmak üzere enerji alanında yatırım yapan başta ABD olmak üzere Batı sermayesinin güvenliğini sağlamak olmuştur. ABD'nin bir başka ülke olan Afganistan'da bu amaca ulaşmak için Taliban'ı 1990'larda desteklemesi de bu ülkenin hedefine ulaşmak için yöntem konusunda seçici olmadığına ilişkin bir örnektir. ABD, konjontür gereği sürekli dile getirdiği "insan hakları", "demokrasi" gibi batı değerlerini göz ardı edebilmekte; amaca ulaşmak için de idealizm teorisinden ziyade realizm teorisini tereddüt etmeden kullanabilmektedir.

Bu çalışmada ABD'nin Bakü siyaseti (1991–2009) analiz edilmiştir. ABD, 1991 sonrası dünyada "tek kutupluluğa" giden denge mücadelesinde küresel üstünlüğünü pekiştirmek için, jeopolitik teorilere göre dünya üzerinde hâkimiyet kurabilmek için jeostratejik/politik bir öneme sahip olan Avrasya'ya yönelmiştir. Aynı bölgede yer alan, sözü edilen "tek kutupluluğa" karşı çıkan ve tedbir olarak örgütlenen Rusya Federasyonu, Çin ve İran bu bağlamda değerlendirilecektir.

Çalışmamızda ABD – Azerbaycan arasındaki ilişkilere etki eden parametreler analiz edilecek; buna paralel olarak ABD ile Rusya, Çin ve İran arasındaki siyasal ilişkiler ön plana çıkarılacak; okuyucuya bilinenlerin sentezinden ziyade, yeni olmasa da değişik bir bakış açısı sunulmaya çalışılacak; özellikle güvenlik alanında geleceğe yönelik değerlendirmelerde bulunulacak ve Washington'un Bakü siyaseti bu bağlamda incelenecektir.

Anahtar kelimeler: ABD, Azerbaycan, İran, Rusya Federasyonu, Çin

Çalışmanın Türü: Araştırma

ABSTRACT

The collapse of the USSR in 1991 signified the end of the Cold War period, during which world security was secured and no hot wars were waged between the two opposing camps. Gaining independence of 15 autonomous republics forming the USSR in 1991 first created a "power vacuum" in the Eurasian region and later eliminated the "balance" factor.

The almost "indispensable" position of Azerbaijan for the US and other countries in the region leads regional and global powers towards formulating "Baku-centered" policies. One attribute of Baku that makes it almost "a center of attraction" - hyperbolically- is its rich hydrocarbon resources and explorable reserve potentials.

Azerbaijan struggled, on one hand, to preserve/maintain its independence after the oppressive USSR and failed to avoid the conflicts of interest of regional/global powers over Baku, on the other, for which it paid and is still paying a heavy price with the occupation of a twenty percent of its lands.

As for the US's priorities in foreign policy: One of the main objectives of US foreign policy has been to maintain the security of Western, chiefly US, capital which largely invests in the energy sector. The US support in Afghanistan for Taliban in the 1990s for this purpose exemplifies non-selective attitude of the US in its methods used to achieve its goals. The US may conjuncturally overlook the Western values it continuously asserts, such as "human rights" and "democracy", and not hesitate to employ the realist theory, instead of idealist theory, to gain its ends.

The US similarly formulated a policy in accordance with its interests concerning the democratic developments in US and Azerbaijan, which could be exemplified by all general elections in Azerbaijan from its independence up until 2008 and the claims that the presidential elections were rigged, to which the US and the West did not (properly) reacted.

It is impossible to analyze the US's Azerbaijan policy independently from the regional powers, one of which is Iran. Our study examines this subject in detail due to its importance for global security.

Iran is located where the roads to the Middle Asia and Caucasus, the most important hydrocarbon centers in the region after the Middle East, meet. Another sign of the country's importance is its control over "the Strait of Hormuz", the windpipe – hyperbolically – of the West's energy source.

* Yrd. Doç. Dr., Akdeniz Üniversitesi

Furthermore, the country ranks the third among other countries with its oil reserves and the second after Russia with its natural gas reserves and its capacity to influence global energy balance particularly among European countries by its possible cooperation with Russia to transport this resource to global markets has concerned the West and particularly the US.

Azerbaijan is a neighbor to Iran, one of the countries described by the US as “the Evil Triangle” with an insistent policy of nuclear armament, which has occupied the global agenda and in this context, the US policy for Baku and Tehran gains significance.

The events of 9/11– so to speak – gave impetus to US-Iran relations in a negative manner. After this date, the US has categorized the countries of the world in two groups: 1. Threatening and 2. Friendly countries.

In particular, the view has gained influence that the US made Iran a target country by the “Bush Doctrine”.

Similarly, the North Korean “nuclear test” in May 2009 raised concerns about security throughout the world and chiefly in the US and turned attentions again towards Iran, which seek to acquire nuclear arms, and US-Iran relations.

Rather than a synthesis of what is already known within this context, our study aims to offer a new, though not entirely new, perspective about US-Iran relations in terms of “acquirement of nuclear arms”, in particular, which it attempts to evaluate in the context of US-Azerbaijan relations.

The present study also seeks to analyze the reality behind the claim that “the target is Iran” following the Bush Doctrine expressed by the US, again within the context of Washington-Baku relations.

Russia is another influential country in the region. It would not be wrong to assess the US policy towards Azerbaijan as an indirect US policy towards the Russian Federation. There were only two countries in the Caspian region in the USSR period, whereas the number of countries with a sea coast later rose to five, which meant the end of Russian hegemony over the region and a “power vacuum” was created; thus, the “balance” factor disappeared.

One basic aspect underlying the US policy towards Baku has been the attempts to prevent Russia from maintaining/enhancing its influence over this country rich in hydrocarbon. In other words, the US's Azerbaijan policy means its indirect Russian policy, which has been one of the main parameters that shaped Washington's policy towards Baku.

China is another power in the region. In a report made public in February 2006, Pentagon stated that China may be the only power that can challenge the US as a single superpower and recommended precautions, which points to the significance of this country. Here, the keyword is: “taking precautions against China”.

The country against which precautions need to be taken concluded with Iran an agreement about liquefied gas purchase for 25 years amounting to 20 billion dollars by ignoring the US economic embargo on Iran and thus, secured Iran-China relations for the next 25 years, which has come to the fore as an important factor in the relations between the two countries. Our study does not deal in detail with the technological support of China for Iran chiefly in the acquirement of nuclear arms as well as other cooperation agreements; however, it is of significance that Iran became a member to the Shanghai Cooperation Organization, with China and Russia as active members, in 2005 with an observer status, an act of membership despite the US policy of globally isolating Iran.

The increasing energy need for its developing industry has forced China to diversify its energy dependence and in this context, the energy-rich Caspian basin has acquired a significant geostrategic/political position. In this context, China closely watches the US policies towards the region and chiefly towards Azerbaijan.

To put it in general terms, Azerbaijan, the subject of our study, has an influential position in shaping the Russian, Chinese, and Iranian regional policies, as well as counter-policies of the US. We believe that the following phenomenon are of significance: the priority attached by the US to production/transportation of the energy in the Caspian basin and the indirect pressure it has thus placed on China, in particular, via hydrocarbon; its attempts to prevent Russian operations in this important country of the southern Caucasus and to enhance its military cooperation in 2002 to reinforce its control over Baku's neighbor, Iran, as it did in Baku; the conclusion of the “Military Cooperation Plan” in 2007; and the attempts to obtain the close cooperation of Baku with the NATO, all of which we consider as important parameters that influence the US policies towards Azerbaijan.

Keywords: the USA, Azerbaijan, Iran, the Russian Federation, China

The type of research: research

Bir ülkenin coğrafyası o ülkenin kaderidir. (Napolyon)

GİRİŞ

1989'da Orta ve Doğu Avrupa'da meydana gelen halk ayaklanmalarının ardından Sovyetler Birliği'nin 1991'de yıkılmasıyla “Doğu Bloğu” sona ermiş, bunun sonucunda Orta - Doğu Avrupa, Kafkasya ve Orta Asya'da yeni ülkeler bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır. Soğuk Savaş döneminin bitmesiyle ortaya çıkan yeni jeostratejik/politik gelişmeler “Yeni Dünya Düzeni” olarak algılanmış ve aynı isimle adlandırılmıştır.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ni (SSCB) oluşturan 15 cumhuriyetin istisnasız hepsinin 1991 döneminde bağımsız olmaları, başta SSCB ve ABD olmak üzere dünyadaki siyasi karar mercilerini hazırlıksız yakalamıştır.

Demir Perde koşullarında “istikrar” ve “güvenliğin” sağlandığı bölgede, 1991 sonrasında bir otorite/güç boşluğu kendini göstermiştir. Söz konusu dönemde baskı altına alınmış olan ülkeler arasında başta etnik ve sınır olmak üzere çeşitli problemler ortaya çıkmış; bunların mikro/makro boyutta güvenliğe olası etkileri endişe kaynağı olmuştur. Buna bir örnek, Hazar havzasındaki enerji merkezlerinden biri olan

Azerbaycan'ın, komşusu Ermenistan tarafından 1994 senesindeki işgalidir; yüzde yirmisi işgal altında olan Azerbaycan kendi olanakları ile “işgal edilmiş ülke” statüsünden kurtulamamış; bu problem uzunca bir süredir -15 sene- uluslararası -sözde- çabalara karşın çözüme kavuşturulamamıştır.

1956'daki Süveyş Kanalı krizinden sonra Orta Doğu'da Avrupa ülkelerinden (İngiltere ve Fransa) siyasal etki alanında liderliği devralan ABD, Sovyet tehlikesinin olası “evrensel boyutunu” koz olarak kullanmış, bunun kurumsal çerçevesini de 1949'da NATO ile sağlamıştır. Aynı şekilde Soğuk Savaş döneminde İMF, Dünya Bankası gibi kurumlarla bu gücün ekonomik alt yapısını oluşturmuş, BM Kurucu Üyesi ve Güvenlik Konseyi Üyesi sıfatları ile de siyasal etkinliğini artırmıştır.

ABD'nin Soğuk Savaş sonrası dönemde, özellikle de 11 Eylül'den sonra, Brzezinski'nin küresel ve bölgesel güçlerin çıkar çatışmasına sahne olan ilginç bir tanımlama ile “Büyük Stranç Tahtası” (Brzezinski, 2005: 51) benzetmesi yaptığı başta Avrasya olmak üzere dünya genelinde verdiği jeopolitik/stratejik güç mücadelesini “güvenlik endişesi” çerçevesinde algılayan ve kendi çıkarlarıyla örtüşmediğini düşünen Rusya ve Çin'in çeşitli tedbirler aldıkları gözlemlenmektedir. Bunun en belirgin örneği ise önce 1996'da Şanghay'da “Şanghay Beşlisi”, 2001'de ise Rusya ve Çin'in de kurucu üye olduğu uluslararası bir örgüt olarak “Şanghay İşbirliği Örgütü” adıyla ortaya çıkmıştır.

İran'ın 2005'de “Gözlemci Üye” sıfatı ile Ş.İ.Ö.'ye üye kabul edilmesi, bu örgütün Batı'nın enerji ihtiyacının giderildiği Basra Körfezi'ne kadar ulaşmasını/etkinliğini ve çalışma konumuz olan Güney Kafkasya'nın Hazar havzasında önemli hidrokarbon merkezlerinden biri olan Azerbaycan'a da ulaşmasını sağlamıştır. Bir başka ifadeyle, Azerbaycan Ş.İ.Ö. ile komşu olmuştur.

ABD-Azerbaycan ilişkileri, bu ülkelerin “Yeni Dünya Düzeni” içindeki konumlarıyla değerlendirilmelidir. Bu ilişkileri belirleyen önemli unsurlar arasında bölgedeki siyasal gelişmeler yer almaktadır. Ülkelerin coğrafi uzaklıkları nedeniyle birbirinden bağımsız gözükse de etkileme/etkilenme konusunda birbiriyle yakından ilintili gelişmeler bu çalışmamızın çerçevesinde ele alınmıştır.

ABD-Azerbaycan ilişkilerini yukarıdaki gelişmelerden bağımsız olarak değerlendirmenin mümkün olmadığını düşünüyoruz. Dile getirilen bu gelişmelerin – konumuz dışına çıkacağı için – ayrıntılarına değinmeyeceğiz; ancak çalışmamızın yöntemine ilişkin olası bir eleştiriye de burada yanıt vermek isteriz: İlk bakışta okuyucuda şu izlenim uyandırabilir: “Çalışmada ABD'nin İran, Rusya ve Çin dış politikası incelenmiştir.” Buna verilecek yanıt şudur: Adı geçen ülkelerin jeopolitik/stratejik konumları ve ABD ile bağlantıları ele alınmadan ABD ile Azerbaycan arasındaki siyasal ilişkileri – abartılı bir ifade ile – “tetikleyen” parametreleri analitik bir çerçevede değerlendirmek mümkün değildir.

Dünya genelinde siyasal gelişmeler – coğrafi uzaklığa rağmen – birbirleriyle bağlantıları vardır. Örneğin, Kuzey Kore'nin Mayıs 2009'daki “nükleer silah denemesi”, başta ABD olmak üzere tüm dünyada güvenlik endişesine yol açmış ve dikkatleri nükleer silah edinmek isteyen İran'a ve ABD – İran ilişkilerine çekmiştir.

Çalışmamızın amacı, bu bağlamda bilinenlerin bir sentezini okuyucuya sunmak değildir; elden geldiğince, özellikle ABD'nin İran ilişkisine “nükleer silah edinme” konusunda çok yeni olmasa da değişik bir bakış açısı getirmek; bunu ABD-Azerbaycan bağlamında değerlendirmeye çalışmaktır.

Çalışmamızda, Ukrayna ve Gürcistan'daki renkli devrimler ve bunun Azerbaycan'da da gerçekleşme olasılığının değerlendirilmesi yer almaktadır; adı geçen ülkelerde yönetim değişikliğine neden olan gelişmelerin ayrıntılarına konumuzun dışına çıkılacağı endişesi ile değinilmemiş; bu gelişmeler sadece ana hatlarıyla verilmiştir.

ABD – AZERBAYCAN İLİŞKİLERİ

ABD - Azerbaycan arasındaki siyasal ilişkileri -diğer uluslararası ilişkilerde olduğu gibi - bölge ülkelerinin siyasetinden bağımsız olarak analitik bir değerlendirmeye tabi tutmak olanak dışıdır.

Azerbaycan'ın ABD ve diğer bölge ülkeleri için adeta “vazgeçilemez” konumda olması, bölgesel ve küresel güçlerin “Bakü merkezli” siyaset oluşturmalarını beraberinde getirmektedir. Bakü'yü -abartılı bir ifade ile- adeta “cazibe merkezi” yapan özellikler şunlardır:

1. Zengin hidrokarbon potansiyeli vardır (Stölting, 199: 267), keşfedilecek olası rezervler de buna dâhildir. (Frankfurter Allgemeine Zeitung, 26.04.1997)
2. Azerbaycan'ın ABD'nin “Şer Üçgeni” olarak değerlendirdiği ülkelerden biri olan İran ile komşu olması; bu ülkenin nükleer silah edinme konusunda ısrarcı bir siyaset izlemesi,

3. Azerbaycan nüfusunun çoğunluğunun İran'da olduğu gibi "Şii" olması, (Konunun dinsel ve kültürel boyutu için bkz: Götz veHalbach, 1992: 51 – 53)

4. Soğuk Savaş döneminde Nato ve Varşova Paktı'nın iki lider ve rakip ülkesinin – Rusya Federasyonu SSCB'nin devamı – Azerbaycan'da tekrar çıkar çatışmasında karşı karşıya gelmeleri,

5. Son on yılda gerçekleştirdiği ekonomik atılımla adından söz ettiren Çin'in Orta Doğu çıkışlı enerjiye olan bağımlılığı; Hazar havzasıyla bağımlılığı çeşitlendirmek istemesi.

Dile getirilenler, ABD'nin bölge siyaseti ile birlikte Azerbaycan siyasetini de yönlendirmekte, etkileyici olmaktadır. Bir başka ifade ile ABD'nin Bakü siyaseti dolaylı olarak da ABD'nin Rusya Federasyonu, İran ve Çin siyasetini de belirlemektedir denebilir.

Bugünkü Bakü-Ceyhan-Tiflis boru hattı güzergâhının belirlenmesinde ABD etkin olmuş; ekonomik içeriği olan bu hattın belirlenmesinde ikna edici, maliyeti düşük başka hatlar – sadece bir örnek verecek olursak; Hazar'dan çıkacak petrolün İran üzerinden Basra Körfezi'ne, buradan da tankerlerle Batı'ya taşınması – olmasına rağmen tercih edilmemiş; güzergâhın belirleyici faktörü ABD'nin izlediği bölge siyaseti olmuştur.

Petrol Boru Hattı Siyaseti

Bu siyasetin gerekçeleri ABD'nin Bakü politikasının parametrelerinden birini oluşturmaktadır.

İran ile bağlantısı:

1. İran dışlanmıştı; bu şekilde enerji kaynakları ve Basra Körfezi'ne yakınlığı nedeniyle de mevcut olan "Jeostratejik" önemini Hazar enerjisini de Batı'ya taşıyan transit ülke konumuyla daha da güçlendirmesi ve bu şekilde ekonomisi enerjiye bağımlı Batı karşısında "ayrıcılık" konuma gelmesi engellendi.

2. BCT güzergâhı ile coğrafyası adeta *by-pass* edilen İran'ın Şii nüfuslu Azerbaycan'da etkinliğinin oluşması önleni.

Rusya ile bağlantısı:

SSCB'nin yüzölçümü 15 özerk cumhuriyete birlikte yaklaşık 22 milyon km kare idi. Bu cumhuriyetlerin bağımsız olmalarının ardından kurulan SSCB'nin halefi Rusya Federasyonu yaklaşık 5 milyon km kare eksilen bir mirası devralmıştır. Bu gelişme, bölgede bir güç boşluğu; dolayısıyla "denge" unsurunun kaybolması gibi bir sonuç ortaya çıkmıştır.

Dünyanın en büyük coğrafyasına sahip olan ülkeyi kaybeden SSCB'nin devamı olan Rusya, Soğuk Savaş sonrasında ortaya yeni çıkan konjonktürel gelişmelere paralel politika üretme arayışına girmiştir.

Bunun en belirgin örneği Rusya Federasyonu önderliğinde 1991'de kurulan, eski SSCB cumhuriyetlerini içinde tutmayı hedefleyen Bağımsız Devletler Topluluğu'dur. 1993 senesinde ilan edilen, ülkenin güvenlik kaygılarını gözetten "Yakın Çevre Doktrini" de Rusya'nın bölge siyasetini daha da netleştirmiştir.

Bu bağlamda Kafkasya'nın en büyük coğrafya ve nüfusuna sahip olan, Hazar enerji kaynakları ile dünyanın dikkatini üzerine çeken Azerbaycan, diğer bölge ülkeleri gibi Rusya'nın ilgi/çıkar alanına girmiştir. Aynı şekilde Kafkasya'nın tek Müslüman nüfusa sahip ülkesi olan Azerbaycan'ın, ABD ve Rusya'nın bu bölgedeki çıkar çatışmalarının merkezlerinden biri olduğunu söylemek sanırız abartılı bir ifade olmayacaktır. ABD, BCT boru hattı güzergâhının belirlenmesinde Rusya'yı devre dışı bırakarak bu ülkenin Bakü'de dolayısıyla da Güney Kafkasya'da etkinlik kazanmasını önlemiştir.

Azerbaycan: İç Siyasi Gelişmeler

Çalışmamızın bu bölümünde takip edilecek yöntem şöyledir: Gelişmelerin tamamı 1991'den itibaren kronolojiye sadık kalınarak ele alınmayacak; ancak çalışmamızın içeriği için önemli görülenler analitik çerçevede içerisinde değerlendirilecektir.

907 Sayılı Ek Madde

Bu madde, ABD'nin dış politikasına hangi parametrelerin etkide bulunduğuna ilişkin bir örnektir. Bilindiği üzere, ABD'nin dış politikası; - Avrasya da buna dâhildir – reel politika çerçevesinde oluşturulmaktadır.

Buna paralel olarak ABD'den beklenen siyaset de Azerbaycan'ın özellikle Rusya karşısına ABD'nin desteğini alan ülke sıfatı ile çıkması, ülkeye Moskova'dan bağımsız siyaset üretmesine olanak sağlamak için yardımcı olması ve bu doğrultuda destek vermesidir. Bakü'nün Moskova karşısında edilgen ülke

konumunda olmaması da dolaylı olarak ABD'nin Azerbaycan'daki – özellikle enerji kaynaklarının işletilmesi ve Batı'ya taşınmasının devamı konusunda – elini güçlendirmesi anlamına gelecektir.

ABD, Soğuk Savaş bitiminde bölgede ortaya çıkan “güç boşluğunu” değerlendirmek ve etkinliğini başlatmak için önemli bir karar almış; bu doğrultuda 1991 senesinde “Bağımsızlığın Desteklenmesi Yasası”(Freedom Support Act) adı altında bir yasa çıkarmıştır. Bunun amacı; eski SSCB cumhuriyetlerinde “insan hakları” ve “demokrasinin” gelişmesine katkıda bulunmak; bunun için mali yardım sağlamaktır. Ancak Azerbaycan'ın bu yardımdan yararlanmasını önlemek için bu yasaya 1992'de ek bir madde (907 sayılı) ilave edilmiştir. Bunun gerekçesinde de ABD dış politikasında etkin olabilen Ermeni diasporasının izleri görülmektedir: “Azerbaycan Ermenistan ve Dağlık Karabağ bölgesine ambargo uygulamaktadır.” Başta, 1993 senesinden beri Azerbaycan'da kesintisiz iktidarda olan ve ABD ile çok yakın ilişki kuran tecrübeli siyasetçi Haydar Aliyev olmak üzere bu yasağın kaldırılma çabaları sonuçsuz kalmıştır.

Buna karşılık 11 Eylül terör olaylarıyla birlikte ülkenin adı geçen yasağı sürekli olmasa da kaldırması gündeme gelmiştir; gerekçe de ABD'nin dış politikada önceliği uluslararası terör konusuna vermesi, “Şer Üçgeni”nin bir parçası olarak gördüğü İran'ın Azerbaycan ile ortak sınırı olması; teröre ve terörün destekçisi olarak gördüğü İran'a karşı geliştirilebilecek olası tedbirlerde Bakü'nün desteğini almak istemesi etken olmuştur.

Azerbaycan'da Kadife/Turuncu Devrim

Gürcistan'daki yönetimin değişmesine neden olan olaylara verilen ad “Kadife Devrim”dir; Ukrayna'dakilere ise “Turuncu Devrim” denmiştir.

Her iki gelişmenin tetikleyicisi ise yönetime muhalif olan gazetecilerin öldürülmesi olmuştur; bunlar Gürcistan'da TV muhabiri Georgi Sanya, Ukrayna'da ise Georgi Gongadze'dir.

Gongadze'nin 2000, Sanya'nın 2001 senesinde öldürülmesi dikkatleri bu ülkelere çekmiş; ülkelerdeki olumsuz ekonomik verilerin halk üzerinde yarattığı umutsuzluk, Batı'nın, özellikle ABD'nin “insan hakları” ve “demokrasi” öncelikleri ile birleşince ortaya çıkan gelişmeler yönetimlerin değişmesi boyutuna ulaşmıştır.

Eski SSCB'nin güçlü son Dışişleri Bakanı olan, Gürcistan'da olayların tırmandığı Kasım 2003 tarihinde de Devlet Başkanı konumunda bulunan Eduard Şevardnadze, Kasım 2003'te istifa etmek zorunda kalmış; ABD'nin desteklediği öne sürülen Saakaşvili, Ocak 2004 seçimlerinde elde ettiği başarı sonucunda devlet başkanı seçilmiştir. Kendisiyle 2006 senesinde yapılan röportajda ABD-Gürcistan ilişkileriyle ilgili soruya verdiği yanıtta Gürcistan'ın öncelikli politikasının AB olduğunu (Cem, 2006) ifade etse de, genel kanı ABD'nin devrim esnasında ve sonraki dönemde ülkedeki gelişmelerde etkin olduğu yönündedir.

Ukrayna'da Kasım 2004 tarihinde yapılan seçimlerde iktidarda olan Viktor Yanukoviç'in aldığı ilan edilen oy oranına (% 49,42) Viktor Yuşçenko'nun liderliğindeki muhalefetin “hile karıştırıldığı” iddiası damgasını vurmuş; bunu takip eden protestolar ABD ve Batı'dan destek görmüştür. İlginç olan ise; Rus yanlısı olduğu bilinen Yanukoviç'in iktidarını sürdürmesi anlamına gelen seçim sonuçlarını Rusya'nın kabul etmesi; Batı yanlısı olan Yuşçenko'nun itirazının da başta ABD tarafından desteklenmesi olmuştur. Protestolar sonucunda Aralık 2004'de tekrarlanan seçimleri ise Yuşçenko % 51,99 oy oranıyla kazanmıştır. Gelişmelerde ABD'li yetkililerin bizzat aktif olduğu, başta Soros Vakfı ve ona bağlı Açık Toplum Enstitüsü'nün yönlendirici rol oynadıkları dile getirilmiştir. (Taştekin, 2004) ABD bu sonuçlarla Rusya'nın arka bahçesine ait olan bu ülkelerde “etkinlik sağlama” mücadelesinde bir adım öne geçmiştir.

Azerbaycan'da Elmar Hüseynov'un 2005 senesinde diğer ülkelerdeki muhalif gazeteciler gibi öldürülmesi iç kargaşaya bunun da yönetim değişikliğine sebep olup olmayacağı başta bölge ülkeleri olmak üzere Batı ülkeleri tarafından sorgulanmış; Batı'nın başta enerji kaynakları olmak üzere çıkarlarının korunması gündeme gelmiştir.

Ukrayna ve Gürcistan'daki siyaseti etkileyen gelişmelerin Azerbaycan'da olmamasının temel nedenleri bizce şunlardır. Maddeler halinde:

1. ABD'nin bölgede öncelikli siyaseti,
2. İran faktörü,
3. Çin faktörü,
4. Rusya faktörü; bunlardan 2-4 numaralı faktörler bölüm başlığı altında incelenecektir.

ABD'nin Öncelikli Siyaseti

ABD ağırlıklı olmak üzere enerji alanında yatırım yapan Batı sermayesinin güvenliğini sağlamak Amerikan dış politikasının temel hedeflerinden biri olmuştur. ABD dış politikasının hangi araç ve yöntemlerle yürütüleceği yönünde oluşturulmuş belli bir konsensüs mevcut olmamış; konjonktürel koşullara göre idealizm/realizm teorileri arasında tercih yapılmıştır.

1990'larda Afganistan'da ABD sermayesinin güvenliği için Taliban desteklenmiş; (Afganistan, Bin Ladin, 2001) bu da 11 Eylül terörünün Afganistan merkezli olmasının nedenlerinden biri olmuştur. ABD'nin Taliban'ı Afganistan'da modern silahlar vererek desteklediğine ilişkin bilgiler için bkz: (Folkman, 2001:13) 2003 senesinde ise İngiltere ile birlikte Irak yine ABD önderliğinde demokrasi "getirilecek" sloganı ile işgal edilmiş; uluslaşma sürecine henüz girememiş Irak'ta ülke bölünme noktasına getirilmiş; özellikle kendi güvenlik güçlerinin bazı uygulamaları da "baskıcı diktatörleri" aratmayacak boyutlara ulaşmıştır.

ABD-Azerbaycan ilişkileri konusunda ise şu soru sorulmalıdır: "ABD'nin ekonomik çıkarları Azerbaycan'da güven altında mıdır?" ABD'nin ekonomik konumunu güçlendiren her türlü politika ABD'nin "ulusal çıkarı" olarak değerlendirilmesi (Amanov,2007:37) bu ülkenin siyaseti için rehber durumundadır.

Soğuk Savaş sonunda tek güç haline gelen ABD, hegemonyasını başta enerji zengini Azerbaycan olmak üzere Kafkasya bölgesinde de sürdürme çabası içindedir. Bu etkinliğini de Hazar'da petrol ve doğalgaz yataklarının işletilmesi ve geliştirilmesine katılmak isteyen ABD'li şirketleri destekleyerek yapmakta; bunların çıkarlarını korumayı -devletin uzun vadeli çıkarlarıyla özdeşleşmesi nedeni ile- önemli bir görev saymaktadır. (Oğuz, 2001: 233)

Bir başka ifade ile bu şirketlerin başarılı olması, ABD'nin Ortadoğu petrolüne bağımlılığını tamamen azaltmasa da, bağımlılığı çeşitlendirmede önemli bir rol oynamakta; bu aşamada Azerbaycan'ın mevcut yönetiminin dış politikası önemli hale gelmektedir. Haziran 1992 tarihinde SSCB sonrası yapılan ilk özgür seçimlerde iktidara gelen Elçibey'in Türkiye ve dolayısıyla Batı yanlısı siyaset takip etmesi ve başta ABD olmak üzere yabancı sermayeyi Azerbaycan'a çekme siyaseti ABD'nin çıkarlarıyla örtüşmüştür. Sadece bir sene iktidarda kalabilen Elçibey, Haziran 1993 tarihinde gerçekleştirilen bir darbe ile iktidardan uzaklaştırılmış; halefi Aliyev her ne kadar iktidarının ilk döneminde Rusya yanlısı bir siyaset takip etmişse de 1994 senesinden itibaren – Batı ile petrol anlaşmalarının yapıldığı senedir - ABD yanlısı siyasete dönüş yapmış; özellikle Bakü-Ceyhan-Tiflis boru hattının belirlenmesi ile de adeta bu siyaset tescil edilmiştir. Aliyev'in 2003 senesinde ölmesi, ardından oğlu İlhan Aliyev'in iktidara gelmesi ve babasının zikredilen siyasetine sadık kalması ABD'nin çıkarlarıyla aynı şekilde örtüşmüştür.

Bu aşamada uyumlu sürdürülen ilişkilerin korunması Washington için önemli hale gelmiş; başta demokrasi, insan hakları gibi ABD'nin rehber edindiği dile getirilen değerler dikkate alınmamış; diğer ülkelerde – Gürcistan, Ukrayna - olduğu gibi ilişkilerde belirleyici olmamıştır.

Azerbaycan'da Demokrasi

Bağımsızlıktan 2008 tarihine kadar Azerbaycan'da yapılan bütün genel seçimler ve cumhurbaşkanlığı seçimlerinin şaibeli olduğu yolundaki iddialar ülkenin ve Batı'nın gündemindeki yerini almıştır. Biz burada örnek olması için sadece bir genel (6 Kasım 2005) ve son yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinden (2008) kısa örnekler vermek istiyoruz.

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın (AGİT) önderliğinde Uluslararası Gözlemci Grubu'nun yayınladığı ilk rapora göre gözlemciler sandıkların % 43'ünde oyların sayılmasını "kötü" veya "çok kötü" olarak değerlendirmiş; tutanakların değiştirildiğini, gözlemcilere taciz ve tehditte bulunduğu dile getirmişlerdir. (Ağacan, 2005)

Yedi adayın başvurduğu 15 Ekim 2008 ana muhalefet blogundan Azatlık Partisi ve Musavat Partisi başta olmak üzere bazı partiler seçim kanunlarının demokratik olmadığı ve iktidar partisi lehine düzenlendiği gerekçesiyle seçimi boykot etmiştir. Muhalefet ayrıca medya konusuna da dikkatleri çekmiş; bu alanda ciddi sınırlamalar getirildiğinden, kitle iletişim araçlarının sadece İlhan Aliyev'e (seçim öncesi Cumhurbaşkanı N.İ.) destek vermeye zorlandığından, dolayısıyla halkın gerçekleri öğrenme hakkından mahrum bırakıldığından şikayet etmiştir. (Bozkuş, 2008) Bir başka örnek de 1998'de Aliyev'in

cumhurbaşkanı seçildiği seçimlerdir. Burada yapılan seçim hileleri aynı şekilde Batı basını tarafından dile getirilmiştir. (Spiegel Almanach, 2000: 102)

ABD Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Sean McCormack, ABD'nin, seçimi düzenlemesi ve önceki seçimlere göre bazı gelişmeler kaydetmesinden dolayı Azerbaycan'ı kutladığını ifade ederken, “Bu bir gelişme, ancak hala yapılacak işler var” (NTV Haberler, 2009) şeklinde değerlendirdiği son seçimleri AGİT'in gönderdiği 400'den fazla gözlemci ağır bir dille eleştirmiştir. (Berliner Morgenpost, 2008)

Muhalefetin başta ABD olmak üzere Batı'ya yönelttiği eleştiriler, çalışmamızın ana konularından olan “neden Azerbaycan'da renkli devrimlerin olmayacağına” ilişkin görüşümüzü destekler niteliktedir: “ABD ve AB kendi enerji ihtiyaçlarının güvenliğini sağlama düşüncesindedirler; bu yüzden Bakü'deki hükümete baskı yapmamaktadırlar.” Muhalefetin şu uyarısının da dikkatle değerlendirilmesi gerektiğine inanıyoruz: “Azerbaycan'da demokrasinin olmaması, ABD ve AB'nin uzun vadeli çıkarlarının geleceğini tehlikeye atar”.

Bunun yanında Azerbaycan'ın NATO'ya üye olmasa da yakın işbirliği içinde olma siyasetini takip etmesi de ABD'nin ülkedeki etkinliğinin bir işareti olarak değerlendirilmelidir. Rus haber ajansı RIA Novosti'den Ilgar Welisade'nin haberine göre Azerbaycan'ın 3. GUAM üyesi olarak NATO'ya girme olasılığından bahsedilmektedir. NATO ile yapılan sıkı işbirliğinin sayısal ifadesi de şudur: Azerbaycan yılda ortalama 50'den fazla NATO'nun tertip ettiği organizasyona başarıyla katılmaktadır. (Welisade, 2008)

Yukarıda dile getirilen demokrasiyle bağdaşmayan uygulamalara paralel olabilecek diğer gelişmeler; yargının bağımsızlığı, hukuk devletinin gereğince işletilmemesi vb. gibi örneklerle konu dışına çıkılacağı endişesi ile yer verilmemiştir.

“Deutsche Welle”nin Brzezinski ile şaibeli seçimleri de konu ettiği röportajında bir soruyu ve yanıtını okuyucunun dikkatine sunmak istiyoruz:

Soru: “AB Bakü'den demokratik seçimlerin yapılmasını talep etmekte; aksi takdirde Azerbaycan'ın uluslararası camiada dışlanma riskinin olası olacağı uyarısında bulunmaktadır. Sizce bu gerçekleşebilir mi?

Yanıt: “Rusya uluslararası camiada dışlandı mı?” (Deutsche Welle, 2005)

ABD: İRAN, ÇİN

Soğuk Savaş bitiminde İran'ın kuzeyinde altısı Müslüman olmak üzere sekiz ülke bağımsızlığını elde etmiştir. Başta ABD olmak üzere Batı ülkelerinin İran'ın İslam faktörünü kullanarak bu ülkelerde olası etkinliği ve rejim ihracı gündeme gelmiştir.

ABD'li yetkililer bu ülkelerde İran karşıtı ve İran ile olası işbirliğinin önünü kesmeye yönelik politikalarını çok açık ve yoğun bir şekilde dile getirerek onlara bu ülkenin rejimi yerine “Türk Modeli”ni tercih etmeleri yönünde açık mesaj vermiştir. (İyikan, 2005: 225-236)

11 Eylül olayları –deyim yerindeyse- ABD – İran ilişkilerine olumsuz anlamda yeni bir ivme daha kazandırmıştır. ABD bu tarihten sonra dünya ülkelerini iki kategoride değerlendirmektedir: 1. Tehlikeli, 2. Dost ülkeler. (Çelikkanat, 2007: 127)

İran'ın kitle imha silahları üretme çabaları, ABD'nin sürekli gündeme getirdiği “İran uluslararası terörizme destek vermektedir” iddiası ve İran'ı da “Şer Üçgeni” içinde değerlendirmesi dünyanın gündemini meşgul etmiştir/etmektedir. Özellikle, ABD'nin “Bush Doktrini (Wehler, 2003: 67 – 71; 2004: Han, 2004: 146 – 152; Czempiel, 2004) ile İran'ı hedef ülke haline getirdiği görüşü hâkim olmuştur.

Beyaz Saray Eylül 2002'de “Ulusal Güvenlik Stratejisi” başlıklı metinde açıklandı. Metinde dikkat çekici unsur ise “Önleyici Vuruş” kavramıdır. Buna göre ABD'ye karşı olası bir terör eylemine karşı tedbir almayı içermektedir. Bu uluslararası hukukta tartışmalı bir karardır.

Çalışmamızın bu alt başlığında, ABD'nin bu seçeneğinin gerçekleşme olasılığını analiz etmeye çalışacağız. Burada değerlendirilmesi gereken iki önemli gelişme vardır:

1. ABD'nin Orta Asya ülkelerinde (Kırgızistan, – Kırgızistan 2005'deki vadisindeki olayların arkasından soğuyan ABD – Kırgızistan ilişkileri sonucu ABD üsleri kapatmıştır. – ve Özbekistan) askeri üsler kurması; bu şekilde İran'ı kuzeyden kontrol altına alması,

2. Azerbaycan ile 2002'de ‘askeri işbirliği’nin derinleşmesi (ABD - Azeri İttifakı Derinleşiyor, 2009) ve 2007'de ise “Askeri İşbirliği Planı”nın imzalanması (ABD ve Azerbaycan arasında askeri işbirliği,

2007) ile İran'ı kuzeybatıdan kontrol altına almasının yanında Hazar enerji kaynaklarının güvenliğini ve dolaylı kontrolünü de sağlamasıdır.

ABD, Afganistan ve Irak'taki askeri başarısızlığının ardından yeni bir askeri harekâta girişir mi sorusu halen gündemdedir. Bu konuda olası senaryolar üretilmekte; ABD'nin siyaseti anlaşılmaya çalışılmaktadır. Güvenlik alanında kitapları ve sayısız makaleleri olan emekli Tuğgeneral Nejat Eslen'in kaleme aldığı üç senaryo vardır. Bunlar ana hatlarıyla şöyle özetlenebilir:

Birincisinde; ABD'nin baskıcı tutumu sonuç veriyor; Ahmedinejat nükleer programı durdurduğunu açıklıyor; bu şekilde nükleer tesislerin vurulmasını önüyor; Eslen'e göre burada kazançlı çıkan İran, Çin ve Hindistan'dır; çünkü bunlar İran'daki yatırımlarına devam edeceklerdir.

İkincisinde; ABD'nin baskıcı tutumu karşısında Ahmedinejat pes etmiyor; nükleer tesisler bombalanıyor; petrol fiyatları yükseliyor; ABD'de terör eylemleri kendini gösteriyor; sonuçta ABD bölge güvenliğini sağlayamıyor; İran ciddi yara alıyor; ancak rejim değişikliği de gerçekleşmiyor. Kaybeden yine ABD oluyor.

Üçüncüsünde; ABD iç kamuoyundan gelen baskılar etkili oluyor. ABD'nin Soğuk Savaş döneminde dahi nükleer silah sahibi SSCB ile birlikte yaşama başarısını gösterdiği; gerekli tedbirler alınırsa İran ile de bunun mümkün olabileceği dile getiriliyor. ABD bu baskılara boyun eğmek zorunda kalıyor. İran nükleer programını sürdürüyor; ABD'nin Ulusal Güvenlik Stratejisinde yazılanlar kağıt üzerinde kalıyor. İran, Hürmüz Boğazı'nı denetleyen yükselen bir güce dönüşüyor. Kazanan İran, kaybeden de ABD oluyor; küresel üstünlüğü tehlikeye giriyor.

Üç senaryoya göre uzun vadede kazanan ise Rusya ve Çin oluyor. (Eslen, 2008: 152 – 156)

Bu senaryoların ne kadar gerçekçi olduğu sorusu bizim konumuz olmamakla beraber; olası ABD – İran çatışmasının, 2003 senesindeki ABD – Irak çatışması ile farklı olacağı dikkate alınmalıdır; çünkü burada çalışmamızda da sözü edilen “Hürmüz Boğazı” öncelikli olmak üzere tüm bölgenin güvenliği gündeme gelecektir.

Bu boğazdan taşınan tankerlerle başta Çin, ABD, AB'nin petrol ihtiyacının yüzde kırkı sağlanmaktadır. Çin, İran ile ilişkilerine Orta Doğu'daki enerjiye bağımlı sanayisi nedeni ile önem vermekte, ABD'yi karşısına almak pahasına da olsa desteğini sürdürmektedir. Bunun en belirgin örneğini de Çin Dışişleri Bakanı Cui'in, Bush'un Güvenlik Konseyi'nde İran üzerinde baskı yapmasına müsaade etmeyeceklerini açıklaması (Adıbelli, 2006: 146) oluşturmaktadır ki bu, Çin'in kararlılığın göstermesi açısından önemlidir.

Ayrıca Çin'in, ABD'nin İran'a uyguladığı ekonomik ambargoyu dikkate almayarak İran ile yirmi beş sene sürecek olan ve 20 milyar dolar tutarında sıvılaştırılmış gaz alımı anlaşması yapması ve bu şekilde İran-Çin ilişkilerinin 25 yıl boyunca güvence altına alınması da ikili ilişkilerde önemli bir faktör olarak kendini göstermektedir. Çin'in İran'a başta nükleer silah edinme noktasında yaptığı teknolojik desteğe ve yapılan diğer işbirliği anlaşmalarına konumuzun dışına çıkacağı için değerlendirmiyoruz. Ancak İran'ın - çalışmamızın başında değinildiği gibi - Şanghay İşbirliği Örgütü'ne 2005 senesinde gözlemci statüsü ile üye olması; bu örgütte Çin ve Rusya'nın etkin olması; özellikle bu üyeliğin ABD'nin İran'ı dünyada yalnızlaştırma, tecrit etme siyasetine rağmen yapılması önemlidir.

Pentagon'un Şubat 2006'da kamuoyuna açıkladığı raporda, Çin'in ABD'nin tekil süper gücünü sarsabilecek tek güç olacağını belirtmesi ve önleme başvurulmasını tavsiye etmesi (Adıbelli, 2006: 150) de bu ülkenin önemine işaret etmektedir. Burada anahtar cümle şudur: “Çin'e karşı önlem alınması.”

ABD - İran İlişkileri: Ezberi bozmak

Çalışmada genelde ABD – İran bağlamında dile getirilenlerin - ezberi bozmak adına - dışına çıkarak, gerçekleşme olasılığının ne olduğu sorusunu da göz ardı ederek şu görüşü dile getirmek istiyoruz:

ABD'nin İran'a saldırması söz konusu değildir çünkü ABD, İran'ın jeostratejik/politik önemine binaen gerekirse – üçüncü senaryoda değinildiği gibi - küresel üstünlüğü tehlikeye atmak pahasına nükleer silah yapımına bizzat destek verecek;¹ (Keskin, 2009) iç kamuoyu ile başta sanayisi Körfez bölgesinden gelecek hidrokarbona muhtaç olan AB olmak üzere dış kamuoyunu ikna edecek; güvenilir bir hukuki anlaşma ile

¹ Keskin, Mart 2009'da yazdığı makalede, “...Nükleer güce sahip ve ABD ile iyi ilişkisi olan bir İran, Rusya'nın hiç de arzu etmediği bir seçenektir.” demek suretiyle konuyu ABD – Rusya bağlamında ele almaktadır. Biz bu çalışmamızda ABD'nin nükleer güce sahip bir İran'ı desteklemesi çerçevesinde ele almaktayız.

“İran – ABD arasında saldırımazlık Anlaşması” yapacak; bunun karşılığında ise İran’a bölgesinde lider olması fırsatını verecektir.

Bu çalışmamızda, ABD’nin Azerbaycan siyasetini, adı geçen ülkelerde - Bush yönetiminde gerçekleşmesine rağmen - üslerin kurulmasını da esasen ABD’nin İran problemini Irak’ta olduğu gibi silah gücüyle çözmek istemediği şeklinde değerlendiriyor; Barack Obama’nın seçimini de bu senaryonun uygulanması yönünde önemli bir adım olarak değerlendiriyoruz. Yeni Başkan’ın eski Başkan Bush’un aksine İran ile diyalog kapısını açmak istemesi (Roger, 2009: 16) ve barış umutlarını -en azından bir önceki döneme göre- artırması da senaryomuzu – dolaylı olarak - destekler mahiyettedir.

İsrail’in 27 Aralık 2008’de Gazze’de hava operasyonu ile başlayarak üç hafta süren ve yüzlerce insanın ölümüne yol açan saldırısı yine İsrail tarafından yeni seçilen ABD Başkanına jest olarak algılsa bile, yeni seçilen Obama’nın saldırıları durduracak etkiyi ortaya koyması, (Aras, 2009: 6) yeni Başkan’ın gücü ve olası siyaseti hakkında az da olsa ipucu vermesi açısından aynı şekilde önemlidir.

İran’da 12 Haziran 2009’da yapılacak cumhurbaşkanlığı seçimlerinde² ya da sonraki dönemlerde radikal söylemiyle tanınan Ahmedinejat’ın yerine reformcu Mir Hüseyin Musevi gibi liderlerin ülkede söz sahibi olması, Barack Obama ve benzer hedefe sahip diğer liderlerin ABD’nin yeni İran siyasetine destek olunması anlamına gelebilecektir.

ABD’nin senaryomuzdaki kazancı, nükleer güce sahip bir İran ile dolaylı olarak enerjinin üretimi ve dağıtımını noktasında söz sahibi olmasıdır; böylece Çin ve Rusya’nın başta Orta Doğu, Kafkasya ve -kısmen- Orta Asya’da etki sahası edinmesini de önlemiş olacaktır.

ABD, bu politikasının olumlu sonucunu bataklığa saplandığı söylenerek başarısızlıkla itham edildiği Irak’ta görecektir. İran, Irak Şiileri üzerindeki etkisini kullanıp ABD kuvvetlerine karşı direnmeyecek; gerekirse bunlara “Konfederasyon” adı altında – İran’ın da destek vereceği - kendi yönetimlerine sahip olma fırsatı sağlanabilecektir.

Bunun bir başka olumlu tarafı da enerjinin Batı’ya taşınmasında görülecektir. Hazar havzası ve Orta Asya’daki enerjinin İran üzerinden nakledilmesi diğer alternatiflere göre – başta Bakü – Ceyhan – Tiflis hattı olmak üzere – daha ekonomiktir. Enerji konusundaki bu işbirliği hem ABD hem de Avrupa sanayisi tarafından desteklenecek; ABD de iç kamuoyuna, 2003 Irak işgalinden beri üç binden fazla Amerikalı askerin yaşamını kaybettiği Irak harekâtını “sonuç alındı” şeklinde sunacaktır.

Bunun önemli bir bağlantısı da Türkiye ile olanıdır: ABD böylelikle 1 Mart tezkeresinden sonra eskisi kadar güvenmediği; en azından “sürpriz yapma potansiyeli olan” Türkiye’yi doğu ve güneydoğudan çevrelemiş olacak; Irak’ın kuzeyindeki Kürtlere de, Şiilere tanınan siyasal olanaklar sağlanacak; ekonomik destek verilerek kalkınmaları temin edilecek ve bu şekilde Türkiye’nin güneydoğusunda yaşayan Kürtler için cazibe merkezi haline getirilecek; eski jeostratejik/politik önemini kaybeden Türkiye başta “güvenlik” olmak üzere çeşitli iç gelişmelere odaklanacak; toprak bütünlüğünü koruma kaygısına düşecek; öncelikle ekonomi olmak üzere tüm iç dinamiklerde olumsuz gelişmeler yaşanabilecek; bu da Ankara’yı dıştan gelebilecek her türlü siyasi/askeri müdahaleye karşı açık/edilgen ülke konumuna sokabilecektir.

Bu durum sonuçta ABD’nin Büyük Ortadoğu Projesi (BOP) paralelinde Türkiye’ye biçtiği dile getirilen “ılımlı İslam” rolünün uygulanması için gerekli koşulların oluşturulabilmesine de zemin hazırlayabilecektir.

RUSYA

ABD’nin izlediği Azerbaycan siyasetini dolaylı olarak yine bu ülkenin izlediği Rusya Federasyonu siyaseti olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır. SSCB döneminde Hazar’da iki ülke varken; (SSCB, İran) sonrasında kıyıdaş ülkelerin sayısının beşe çıkması, burada Rusya hegemonyasının bitmesi anlamına gelmiş; bir “güç boşluğu” doğmuş, dolayısıyla da “denge” unsuru ortadan kalkmıştır.

ABD, zengin hidrokarbon merkezine – dolaylı da olsa – ulaşmak için NATO kozundan yararlanmış; Rusya’nın komşularını ya da yakın çevresini bu örgüte üye yapma siyasetini takip etmiştir. Başta eski SSCB cumhuriyeti ve bugünkü Rusya’nın batısındaki komşuları olan Baltık cumhuriyetlerinin (Litvanya, Letonya, Estonya) ve Karadeniz bölgesinde de Bulgaristan ve Romanya’nın NATO’ya üye yapılması politikasını takip etmiş; bunda da başarılı olmuştur.

² Bu çalışmanın yazımı 07.06.2009’da bitmiştir.

Bu bağlamda Rusya, ABD siyasetini “güvenliğinin tehdit edilmesi” ve “kendi etki sahasına girilmesi” olarak algılamış; buna karşı olarak değerlendirilebilecek bir tedbiri de “Yakın Çevre Politikası” adı altında gündeme taşımıştır. Rusya, Orta Asya ve Kafkasya bölgelerini kendi “arka bahçesi” olarak tanımlarken bölge dışı devletlerin bu bölgede etkinlik kazanmasını da engellemeyi amaçlamıştır. (Tanrısever, 2005: 43)

Yakın Çevre politikasının Azerbaycan’da uygulaması enerjinin Batı’ya taşınmasında kendini göstermiştir. Petrol anlaşmalarında Rusya’yı dışlayıcı bir siyaset izleyen Elçibey Hükümeti 1993 senesinde Bakü-Ceyhan boru hattına ilişkin son anlaşmaları imzalama aşamasında Rusya güdümlü bir askeri darbe ile devrildikten sonra, SSCB döneminin etkili Polit Büro üyelerinden birisi olarak tanınan Aliyev’in 20 Eylül 1994’de batılı şirketlerle asrın anlaşması (Oğan, 2005) olarak da nitelendirilen petrol anlaşmasını imzalaması Rusya’nın tepki vermesine yol açmış ve Rusya, karşı siyaset olarak yakın ilişkilerde bulunduğu Ermenistan’la ilişkilerini daha da yoğunlaştırarak Azerbaycan’ı Karabağ konusunda baskı altına alma yoluna gitmiştir.

ABD’nin Azerbaycan siyasetine -bu bağlamda- yön veren önemli parametrelerden olan Rusya’nın, ABD’nin Avrasya bölgesindeki hegemonyasına önemli bir “engel” teşkil ettiğini düşündüğü İran’a -özellikle nükleer silah edinme konusunda- verdiği desteği de aynı şekilde Rusya’nın dolaylı ABD politikası olarak algılanabilir. Rusya’nın İran’a nükleer özelliklere sahip silahlar satması, nükleer çalışmalar noktasında İran’a hammadde ve bilgi birikimiyle destek vermesini de (Kalkan, 2007: 60) aynı doğrultuda değerlendirmek mümkündür.

Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanı Yeltsin’in 1999’da sürpriz olarak nitelenen bir hareketle siyaseti bırakmasıyla ve halefi olarak atadığı Putin’in Mayıs 2000’deki seçimlerde ülkede söz sahibi olmasıyla da Moskova’nın ABD’yi ve siyasetini “güvenlik endişesi” çerçevesinde algılaması devam etmiştir. Rusya’da negatif bir biçimde tanımlanan “dış güçler” kavramı Putin tarafından doğrudan ABD ve ABD destekli Doğu Avrupa ülkelerini kastetmek için kullanılmaktadır. (Yapıcı, 2007: 68)

Aynı şekilde ABD’nin Polonya ve Çek Cumhuriyetine füze kalkını yerleştirmesini de “bu sadece savunma sistemi değil,³ Amerikan nükleer silah sisteminin bir parçası” diyerek eleştirmiş (Yapıcı, 2007: 169) ve 1990 senesinde kurulan ve amacı Soğuk Savaş döneminde silahlanma yarışını azaltmak, sürpriz saldırı olasılığını ortadan kaldırmak olan “Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Anlaşması”dan gerekirse çıkma tehdidini Aralık 2007 tarihinde gerçekleştirmiştir. (Rusya AKKA’dan resmen çekildi, 2007) Uzmanlar, Rusya’nın bu kararını Moskova’nın askeri anlamda güvenini yeniden kazandığı ve ülkenin askeri anlamda da dünyanın önemli gücü haline gelmek istediği şeklinde yorumlamışlardır. (Rusya AKKA’dan resmen çekildi, 2007) Bu gelişme Doğu ve Batı arasında Soğuk Savaş dönemini andıran bir gerginliğe yol açmış ve problem hala çözülememiştir.

ABD’nin Bakü ile iyi ilişkiler kurmasının nedenlerinden biri de özellikle her iki tarafın (Doğu ve Batı) güvenlik algılamasının “şüphe” boyutuna taşınmasıyla daha da önemli hale gelmesidir. Azerbaycan’da ABD’nin başta enerji olmak üzere çeşitli çıkarlarının korunması, Rusya’nın Bakü’deki etkinliğinin en aza indirilmesi için ABD açısından mevcut iktidar-muhalefet güç statükosu (muhalefet 2008 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde – bazı partiler bu seçimi boykot etseler de – yaklaşık yüzde on iki gibi düşük seviyelerdedir) korunmalı; İlhan Aliyev döneminde sıkça söz konusu edilen “gelişmeler demokratik yapıyla uyumlu değildir” eleştirilerine rağmen iktidar devam etmelidir. Bir başka ifade ile Azerbaycan’da renkli devrimlerin olması söz konusu değildir; buna her şeyden önce ABD izin vermeyecektir.

ABD güdümünde 1997’de Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova’nın kurucu olduğu bölgesel örgütte (GUAM) yer alması da ABD ile Washington ile Bakü arasındaki iyi ilişkilerin bir göstergesidir. Her ne kadar Rusya bunu, ABD bu örgütü 1991 senesinde kurulan BDT’ye karşı kurdurdu diyerek eleştirse de Bakü Moskova’yı karşısına almayı göze alarak örgütteki yerini bugüne kadar muhafaza etmiştir.

Washington – Bakü arasındaki bu uyum Aliyev’in de çıkarlarıyla örtüşmektedir; Rusya ile ilişkilerinde ABD’nin desteğini alan lider konumunda olması, onun olası Rusya kaynaklı baskı araçlarına direnmesine yardımcı olabilecektir; gerçi Bakü 1994 senesinde Ermenistan tarafından işgal edilen Yukarı Karabağ’ın işgal statüsüne son verilmesini sağlayamamıştır; Rusya, ABD ve diğer aktörlerin -başta AGİT olmak üzere- defalarca aracı olmaları da sorunun çözümüne katkıda bulunmamıştır.

³ ABD bunun Kuzey Kore ve İran’dan gelecek olası saldırılara karşı olduğunu dile getirmektedir.

İlginç olan ise Azeri iç kamuoyunun işgal edilmiş bir ülkede yaşamayı sindirebilmeleri ve bunu “kanıksamalarıdır.” Bunun sonucunda ülkede çatışma çıkmasının önlenmesi ve Batı sermayesinin de -her ne kadar işgal edilmiş ülkede önemli yatırım yapmayı ürkek olan sermayenin kendi başına alacağı bir karar olarak görmesek de- işlevselliğini yürütmesine olanak vermiştir. Biz bunu da ABD’nin bir başarısı olarak değerlendirmekteyiz.

SONUÇ YERİNE

11 Eylül’den sonra ABD’nin Afganistan ve özellikle Irak askeri harekâtlarını BM’yi karşısına almak pahasına da olsa gerçekleştirmesi, bu ülkenin çıkarlarını elde etme/koruma/geliştirme konusundaki kararlılığını göstermesi bakımından önemlidir.

ABD’nin olası İran saldırısı; yani 1.653.503 kilometrekarelik bir yüzölçümüne, hidrokarbon zengini Hazar havzasında paya ve enerji geçidine hâkim Basra Körfezi’ne kıyı sahibi olan, Orta Asya ve Kafkasya’da olmak üzere on ülke ile sınırı olan, demografik yapısı heterojen olmayan ve Irak’taki gibi nüfusunun çoğunluğu Şii olduğu İran’ın işgali/kontrolü - ABD’nin Irak örneğindeki başarısızlığından sonra - son derece zor görünmektedir.

Buna rağmen İran’ın ABD tarafından güç kullanılarak saf dışı bırakılması mümkündür görüşünü savunanların “Pandora’nın Kutusu”nun açılmasının sonuçlarını; başta her iki ülkedeki Şii nüfusunun olası dayanışmaları ve Irak’ın kuzeyinde bir “Kürt Devleti”nin ortaya çıkmasının güvenlik ve siyasi alandaki makro/mikro sonuçlarını da hesap etmeleri gerekecektir.

İran’ın dolaylı da olsa bölgenin güvenliğine olumsuz katkısı söz konusudur. İran, Azerbaycan Ermenistan arasındaki Karabağ çatışmasında dolaylı olarak da olsa Ermenistan’ın tarafını tutması buna bir örnektir. İlginç olan; Azerbaycan ve İran’da yaşayan insanların genelde Şii, haliyle Müslüman; diğer ülkenin halkının ise Hristiyan olması ve İran Anayasası’nda “dış siyaset” başlığı altındaki 10. bölümün 152. maddesinde “bütün Müslümanların haklarını savunulacaktır” (İran Anayasası; 10. Bölüm: Dış Siyaset Madde 152.) hükmü yer almasına rağmen İran’ın dış politikasında reel siyaseti kendisine rehber etmesidir. Blank ve Reiner’e göre İran, Azerbaycan Ermenistan arasındaki savaşta Ermenistan’a politik, askeri ve ekonomik yardımda bulunmaktadır (Blank, 1998:4,5; Freitag-Wirminghaus, 1995:16)

Avrasya bölgesi, Şanghay İşbirliği Örgütü’nde 2001’de Orta Asya nüfusunun yaklaşık yarısına sahip (toplam nüfusu yaklaşık 55 milyondur) Özbekistan’ın kurucu üye olması ve 2005’de örgüte İran’ın gözlemci statüsü ile alınmasıyla “askeri” ve “politik” güç merkezi olma iddiasını gündeme taşıyış; bu gelişme ABD’yi endişelendirmiş; “Avrasya” ya giriş politikasının başarısız olması halinde bu bölgeye bir daha geri dönüşün olanaksız olacağını görmüştür.

ABD’nin olası bir İran saldırısı, ABD’nin Orta Doğu’da tümüyle jeostratejik/politik hâkimiyeti ele geçirme politikası olarak algılanacaktır.

Bir başka ifade ile: Nükleer silaha sahip Rusya ve Çin’in, ABD’nin – Irak örneğinde olduğu gibi – İran saldırısına göz yummayacakları ihtimal dâhilindedir; özellikle Çin - ABD’nin İran’da başarılı olmasıyla enerji merkezinde ve bunun taşınmasında söz sahibi olması halinde - sürekli bir bağımlılık statüsüne gireceğini bilmektedir. Bunu önlemek için Çin’in değerlendireceği tedbir önceden bilinmese de Rusya ile işbirliği yapması söz konusu olabilecektir.

Çalışma konumuz olan Azerbaycan da bu bağlamda önemli bir konuma gelmektedir. ABD’nin Hazar havzasındaki enerjinin üretilmesi/taşınması konularına öncelik vermesini; bu yolla özellikle Çin’in üzerinde hidrokarbon üzerinden dolaylı baskı kurmasını ve Rusya’nın da güney Kafkasya’nın bu önemli ülkesinde etkinliğini önlemesini ve komşu İran üzerinde de aynı şekilde Bakü’deki etkinliğini perçinlemek için 2002’de askeri işbirliğini derinleştirmesini ve 2007’de ise “Askeri İşbirliği Planı”nın imzalanmasını ve Bakü’nün NATO ile yakın çalışma içinde olmasının sağlanmasını önemli buluyor ve bunları ABD’nin Azerbaycan politikasını etkileyen önemli parametreler olarak değerlendiriyoruz.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Adıbelli, Barış (2006), Büyük Avrasya Projesi, ABD, Rusya ve Çin’in Var Olma Mücadelesi, İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık

- Amanov, Şatlık (2007), ABD'nin Orta Asya Politikaları, İstanbul: Gökkuş Yayınevi
- Aras, Bülent (2009), Obama Yönetimi, Türkiye ve Ortadoğu Barış Süreci, Stratejik Boyut, 3 Aylık Düşünce-Analiz Dergisi, Yıl: 1/Sayı:2, Ankara, Ocak-Şubat-Mart, 6.
- Blank, Stephen (1998), Kafkasya Güvenliğinde Yeni Eğilimler, in: Avrasya Etüdları, TİKA, (Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı) Ankara, 4,5.
- Brzezinski, Zbigniew (2005), Büyük Strateji Tahtası, Amerika'nın küresel üstünlüğü ve bunun jeostratejik gereklilikleri, Çev: Türedi, Yelda, Ankara: İnkılap Yayınevi
- Çelikkat, Ersen (2007), 11 Eylül Sonrası ABD – İran İlişkileri ve Siyasi Boyutta Türkiye'ye olan Etkileri, içinde, Stratejik Araştırmalar Enstitüsü, Güvenlik Stratejileri Dergisi, Yıl 3, Sayı 6, Aralık, İstanbul, 207.
- Eslen, Nejat (2008), Çok Kutuplu Düzene Doğru, İstanbul: Truva Yayınevi.
- Folkman, Franz (2001), Afghanistan: Die Taliban sind dialogunfähig, Interview mit Prof. Dr. Franz Folkman, in: Menschenrechte, Hrsg.: Internationale Gesellschaft für Menschenrechte, Deutsche Sektion e.V., Nr. 2 – Frankfurt am Main, 13.
- Freitag-Würminghaus, Reiner (1995), Azerbaycan, in: TİKA Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı, 25.-27. Mayıs, Ankara, 16.
- Götz, Roland /Halbach Uwe (1992), Politisches Lexikon GUS, Beck'sche Reihe, München: Verlag C.H. Beck (Yayınevi).
- Han K., Ahmet (2004), Tarafsız Olmayan Savaş Yeni Muhafazakar Komplo (?) ve Bush Doktrini, Ateş, Toktamış (der) ABD Dış Politikasında Yeni Yönelimler ve Dünya, Ankara: Ümit Yayıncılık.
- İyikan, Necati (2005), die politischen Beziehungen zwischen der Türkei und Aserbaidschan (1992-2003) unter besonderer Berücksichtigung des türkischen Modells im Kaukasus und in Zentralasien und dessen Bedeutung nach den Anschlägen vom 11. September 2001 in den USA, Schriften zur internationalen Politik, (Doktora tezi) Bd. 14, Hamburg: Kovav Verlag (Yayınevi).
- Kalkan, Mustafa (2007), Sovyetler Birliği'nin ve Rusya Federasyonu'nun Orta Asya Üzerindeki Stratejik Planları, İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Oğuz, Esedullah (2001), Hedef Ülke Afganistan, İstanbul: Doğan Kitapçılık AŞ.
- Rogero A. Colin (2009), Obama Döneminde Türk-Amerikan İlişkileri, Stratejik Boyut, 3 Aylık Düşünce-Analiz Dergisi, Yıl: 1/Sayı:2, Ocak-Şubat-Mart, Ankara, 16.
- Spiegel Almanach (2000), Weltjahrbuch 2000, die Staaten der Erde, Zahlen, Daten, Analysen, Hamburg, 102.
- Tanrıver, Oktay (2005), Rusya Federasyonu'nun Orta Asya - Kafkasya Politikası:Yakın Çevre Doktrinin İflası, Aydın Mustafa (der) Küresel Politikada Orta Asya, (Avrasya Üçlemesi I), İstanbul, 43.
- Yapıcı, Utku (2007), Yeni Soğuk Savaş, Putin,Rusya ve Avrasya, İstanbul: Başlık Yayın Grubu.
- Wehler, Hans-Ulrich (2003) Konflikte zu Beginn des 21. Jahrhunderts, Beck'sche Reihe, München: Verlag C.H. Beck (Yayınevi)

Basın

- Frankfurter Allgemeine Zeitung, 26.04.1997.
- Radikal, (Taştekin, Fehim) 29.11.2004.
- NTV, Haberler, 17.10.2009.
- Berliner Morgenpost, Aserbaidschan wählt neuen Präsidenten, 16.10.2008
- http://www.morgenpost.de/printarchiv/politik/article957345/Aserbaidschan_waehlt_neuen_Praesidenten.html
- Deutsche Welle: Fokus Ost-Südost, zur aktuellen Ausgabe, Amerika hofft auf stabile politische Verhältnisse in Aserbaidschan, 12.08.2005.
- <http://www.vifaost.de/texte-materialien/aktuelle-berichte/dw-ostfokus/?do=detail&id=pan@0080516847>

İnternet

ABD ve Azerbaycan arasında askeri işbirliği, Haber 7 com, 14.09.2007. <http://www.haber7.com/haber/20070914/ABD-ve-Azerbaycan-arasinda-askeri-isbirligi.php> (02.05.09)

ABD - Azeri İttifakı Derinleşiyor, Kafkas Vakfı, Ajans Kafkas, 29.03.2009, http://www.kafkas.org.tr/ajans/2002/mart/29.03.2002_abd_azeri_ittifaki.htm (22.05.09)

Afganistan, Bin Ladin ve Amerikan Emperyalizminin İkiyüzlülüğü, 26 Eylül 2001, <http://nedir.antoloji.com/emperyalizm/sayfa-4/> (03.05.09)

Ağacan, Kamil, ASAM (Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi), Kafkasya uzmanı, Azerbaycan seçimleri şaibe altında, Staretik analiz, Aralık 2005, kagacan@avsam.org (21.05.09)

Bozkuş Yıldız Deveci, ASAM (Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi), Azerbaycan'da Cumhurbaşkanlığı Seçimleri Öncesinde Genel Durum, 25.09.2008. (15.05.09), <http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=2843&kat1=&kat2=1>, (03.05.09)

Cem İpek'in Saakaşvili ile yaptığı röportaj, Global Leaders, 22.10.2006, http://www.global-leaders.tv/arsiv/mihail_saakasvili.asp (25.05.09)

Czempiel, Ernst-Otto, Die Außenpolitik der Regierung George W. Bush, in: Das Parlament, Mit der Beilage Aus Politik und Zeitgeschichte, <http://www.bundestag.de/dasparlament/2004/45/beilage/003.html> (23.05.09)

Deutsche Welle: Fokus Ost-Südost, zur aktuellen Ausgabe, Amerika hofft auf stabile politische Verhältnisse in Aserbaidşan, 12.08.2005.

<http://www.vifaost.de/texte-materialien/aktuelle-berichte/dw-ostfokus/?do=detail&id=pan@0080516847> (03.06.09)

İran Anayasası; 10. Bölüm: Dış Siyaset Madde 152, <http://www.genchukukcular.net/page.php?id=46> (06.06.09)

Keskin, Arif, İran-Rusya İlişkileri Nereye?, 3 Mart 2009, ASAM (Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi), <http://www.asam.org.tr/tr/yazigoster.asp?ID=3059&kat2=2> (06.06.09)

Oğan, Sinan, Yeni Global Oyun ve Hazar'ın Statüsü, Hazar Sorunu, (TÜRKSAM) Uluslar arası İlişkiler ve Stratejik Analizler Merkezi, 14 Şubat 2005, <http://www.turksam.org.tr/a153.html> (27.05.09)

Rusya AKKA'dan resmen çekildi, CNN Türk, 12.12.2007, <http://www.cnnturk.com/2007/dunya/12/12/rusya.akkadan.resmen.cekildi/411259.0/index.html> (03.05.09)

Welisade, Ilgar, USA wollen Aserbaidşan in die Nato locken, Machtverschiebungen im Südkaukasus werden Russland und Iran auf den Plan rufen, AG Friedensforschung an der Uni Kassel Veranstalter des Friedenspolitischen Ratschlags, 04.07.2008.

www.genchukukcular.net/page.php?id=46 (02.06.2009)